

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԶՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅ ԵՐՈՒԵՍՏԻ

ՀԱՅ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԵԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

ԺԲ.-ԺԳ. ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻՆ (Գ)

Հասած ենք վախճանին այս ուսումնա- սիրութեան որուն մէջ, հիմնուելով ձե- ուղորններու սակաւաթիւ հոյլի մը վրայ, ջանացինք ճանչնալ հայկական մանրանկար- չութեան նկարագիրը՝ ԺԲ-ը դարէն սկսեալ մինչև ի մէջ կոյս ԺԳ-ը։ Առանձնապէս նկատի առինք այն երկու աշխարհները, որոնց մէջ կը գտնուի հայ ազգին զանգ- ուածը։ Եւ կարգաւ քննեցինք Մեծ Հայքի և Կիլիկիոյ ձեռագիրները. ուսումնասիրե- ցինք նաև քանի մը գործեր, որոնք կը թուին օտար երկիր հաստատուած գաղութ- ներու մէջ ծնունդ առած ըլլալ։

Մեծ Հայքի մէջ, ԺԲ-ը և ԺԳ-ը դարե- րուն, գործունէութիւնը կը կեդրոնանայ Անիի շրջանի վանքերուն և էրզրումի նը- ման քանի մը կարեւոր քաղաքներուն մէջ։ Երփնազարդութիւնը (enluminure) Ժ. դարու կարգ մը ձեռագիրներու հոյակապ նկարա- գիրը չունի այլեւս. հիւսուածեղէն գործ- ուածքներուն ազդեցութիւնը որ արդէն կ'երեւէր այդ առաջին շրջանին, հիմակ

շատ աւելի զօրացած է։ Միջազեռքեան Ժողովածոյն վերջամտացած կենդանիները խիստ ձեւեր ունին, առնոք կերպագեղ- ծուած են՝ յարմարելու համար երկրաչա- փական տարադիր մը։ Բնապաշտ բուսաշ- խարհը անյայտացած է, ու արմաւենին տակաւ առ տակաւ տեղը անցած է բուսա- կան իր պէսպիսուն տեսակներուն։ Արուես- տագէտները գեռ չեն սրկեգրեր ծաղկային արաբիւսքը. նոյն իսկ գծային զարդա- գործութեան մէջ անոնք հաւատարիմ կը մնան հին կերպերուն, որոնց մէջ՝ զա- նազան եղանակներով իրարու բերուած երկրաչափական պարզ ձեւեր սահմանա- գծուած յօրինանիւթի կը հալթալթեն. անոնք չեն ուզեր փորձուիլ երկրաչափա- կան արաբիւսքով, այն բազմաոյգ զար- դահիւսերով, զորս կը ճանչնան և հազ- ուազեւտ ճարպիկութեամբ կը գործածեն նոյն այդ երկրներուն քանդակագործնե- րը։ ԺԳ. դարուն, կեդրուն կը փոխադրե- ուի գէպի Արեւելք, ու Գլաճորի նորա- հաստատ վանքին մէջ կը զարգանայ ար- ուեստագիտական դպրոց մը, որուն պետն է Թորոս Տարօնցիւի։ Հին դարերուն վե- րապրումը կը ցուցնէ աւանդութեան շա- րունակումը, բայց աւելի բազմաթիւ են օ- տարներէն առերուած բաները։ Եւ սակայն ձեռագիրներու զարգացմանք աւելի աղքատ է իր ամբողջութեանը մէջ, և մանաւանդ արուեստը նուազ կ'որովի նկարագիր մը ունի։

Կիլիկիոյ մէջ, լուսամիտ իշխաններէ և առաջնորդներէ տրուած մղումին տակ, կը տեսնենք փայլուն փթթում մը նրբացած և ճոխ արուեստի մը, որուն մէջ շատ նուրբ կերպով մը իրարու կը լսառնուին բիւզան- զական և արեւելեան ձեւերը։ Այս նկար- չութիւնը տրամաբանական զարգացումն է այն ձգտումներուն՝ որոնք ԺԱ. դարու սկիզբէն ի վեր կը յայտնուէին կարգ մը

(*) Յօդուածս «Երզրակացութիւնն է այն հմտալից ուսումնասիրութեան, զոր Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան Փրանսերէն լեզուով հրատարա- կած էր ԺԲ.-ԺԳ. դարերու հայ մանրանկարչու- թեան մասին, հիմնուելով վենետիկի Միխիլա- րեան քանի մը ձեռագիրներուն վրայ։ Սոնի Ապրիլ ամսոյ Թիւին մէջ մատենախոսական մը գրելով այդ գործին վրայ, խոստացած էինք ան- կէ քանի մը մասեր թարգմանաբար ներկայացնել մեր ընթերցողներուն. իբրև առաջին գործա- դրութիւնը մեր այս խոստումին՝ հանդիպով կու- տանք ներկայս։

Կ'օգտուինք պատեւութենէն, հրապարա- կաւ յայտնելու համար նաև մեր շնորհաւորու- թիւնները այն յայդուութեան համար զոր գիտ- նական օրիորդը ունեցած է, իր այս գրուածքին համար ընդունելով ASSOCIATION DES ETUDES GRECOUESի մրցանակը. իսկ «Բարձրագույն եւ Յովաափի վէպի» պատկերազարդ յունարէն ձեռագիր մը մասին իր հրատարակած ուսումնա- սիրութեան համար ևս՝ PRIS FOULDER:

կեդրոններու մէջ, որքան բուն Հայաստանի նոյնքան Սիւնուկեան արշաւանքէն յետոյ կազմուած իշխանութեանց մէջ և ուր բնականական ազդեցութիւնը ուելի մեծ էր: Նկարիչներու ժողովումուն կը հարստանայ յաւելումովը հիլէնապաշտ աւանդութեան պատկանող յորինանքներուն: Բուն սաշխարհը աւելի պէնպիսուն է, բայց արուեստագէտները սզատ ձեւերուն աւելնիք արաբիսուն ու կը դործածեն: Ոճագէտ դումը նուազ աշխատու է քան Մեծ Հայքի գործերուն մէջ, մանաւանդ կենդանիներու գծագրութեան մէջ: Կնքագրական ձեւերը փոխ աւելնով հանդերձ, Կիլիկիան մանրանկարիչները աւելի ազէկ կը զննեն բնութիւնը և իրականութեան աւելի մերձաւոր ձեւեր կուտան: Զարգանհիւսքի գանազան զիտական բաղկացութիւններ կը ցուցնեն հին յորինանքներու տրուած զարգացումը: ԺԻ. դարու վերջերը, ազնուապետական այս արուեստը իր սեղը կուտայ աւելի ժողովրդական նկարագրով նկարչութեան մը, որուն լիւլի բարեաւանդումը դործն է Սարգիս Պիծակի: Կարծես թէ ազգային աւանդութեան պատկանող և Կիլիկիա ապստանած նկարիչներէ երբեմն ներմուծուած արուեստը կը վերածնի այդ թուականին փոքր ինչ տարբեր ձեւով մը: Հոս ալ, սակայն, ազգատարացումը զոր նկատելինք Թարոս Տարոնցիի գործերուն մէջ, երեւան կուգայ. հակառակ այս երկու դպրոցապետներու տաղանդին և գործունէութեան, հասկանալի ասոնցմէ ետքը արտադրուած գործերու յոյժ կարեւորութեան՝ կը զգացունարուեստի խանհարհումը. կենսունակութիւնը որ կը յայտնուէր զիւտերով, անխոնջ կերպով նորանոր փոփոխականներ հիւսող երեւակայութեան մը միջոցաւ, ալ չի կայ: Կիլիկիոյ արուեստը երկրէն դուրս ճանապարհած է. իր ազդեցութիւնը կը զիտուի հիւսիսի գաւառներուն եւ թերեւս ալ աւելի օտար այն քաղաքներուն մէջ ուր կարեւոր դպրութիւններ կային:

Կը տեսնենք այսպէս որ հայ երկրիտարուելութիւնը կ'եղանակաւորուի մէկ դարէն միւսը. կը տեսնենք նաեւ կարեւոր տարբերութիւններ երկու երկրամասերու արտագրութեանց միջեւ: Այս տարբերութիւնները աւելի զգալի են կերպարանական պատկերացումներուն մէջ: Մեծ Հայքի ընդօրինա-

կիչները երկար տոնն կը պահեն բազմադիմի ճակատի յիշատակը. անոնք նախքան բար Քրիստոսի կեանքին տեսարանները կը նկարեն, եւ այդ էջ լեցնող մանրանկարները երբ բնագրին թերթերուն մէջ կը մուծուին, սկզբնական տետրին պարունակութիւնը կարծես ուրին կտորներու կը վերածնն: Անոնք աւելի Սիւրիական եւ Կապադովկիական պատկերագրական տիպերը կը նմանագործեն, այս կալուածին մէջ մեծ պահպանողականութեան մը ցուցնելով: Կերպրնիկ մը արուեստի զգացումը քիչ զարգացած է, բայց ձեւերուն պատկերային պարզումը չափազանցութեան չէ տարուած, զարգարանքին ճաշակը բարբոյլին չի ջնջիք քնապաշտ տոնքը:

Կիլիկիոյ մէջ ամբողջ էջով մանրանկարները փոխաւորուած կուգան գրուածքին մէջ և լուսանցքին վրայ դնուած յորինուածքներուն հետ: Ասկէց պատկերներու ամբողջութեան շարքը կը հարստանայ, պատկերագրութիւնները չեն վարանիր նկարչու մենէն քիչ ծանօթ դրուագները, եւ ԺԻ. դարու ձեւագրիչները մեծ շահեկանութիւն ունեցող մանրապատում պատկերագրողում մըն է որ կուտան: Այս արուեստագէտները պատկերագրական բաներու մէջ նախապատուութիւն կը ցուցնեն Բիւզանդիոնէն ընդունուած յարապոյցներուն, բացի սակայն ԺԻ. դարէն, ուր Սարգիս Պիծակի դպրոցը աւելի կ'ախորժի գործածել Կապադովկիական տարապիւրը: ԺԻ. և ԺԲ. դարերու նկարչութեանց ոճը աւելի ճկուն է: Անձերը, իրենց կանգնածութիւնը, թէ՛ աւելի վայելուէ և թէ՛ աւելի պէնպիսուն կեցուածքներ ունին. նկարիչները կերպարումն զգացումն ունին, հետեւաբար, եւ ձեւերու երկրաչափական վերածումը նուազ կ'երեւի: Հակառակ կարեւոր տեսչի որ իրենց ընծայուած է մանաւանդ Կիլիկիոյ մէջ, հակառակ իրենց գործագրումի ներութեան, կերպարանաւոր պատկերացումները հայկական երկրագրութեան անեն յատկանշական տարրը չեն: Հայ արուեստը պատկերատեսաց չէ եղած երբեք, նոյն իսկ քրիստոնէական առաջին դարերուն: Պատկերները, առանց յոյն եկեղեցւոյ մէջ եղածին չափ բազմաթիւ լինելու, միշտ զարգարած են հայ սրբաւայրերը: Առ ի չգոյն նկարներու, այս մասին ունինք վը-

կայութիւնը հին քանդակներու, Մըհնի եւ կեղեցիկներու և քանի մը խաչքարերու : Այլթամարի հարթաքանդակներն ալ զմեզ կը հանեն Ժ. դարէն. յառաջագոյն թուականի մը. վասնզի անոնց նիւթերը, որոնց մեծագոյն մասը կը պատկանին նախնական քրիստոնէական արուեստի ժողովածուին, անշուշտ Հայաստան մուտ գործած էին յառաջ քան սոյն ժամանակը, ուր մենք գտնոնք քանդակուած կը տեսնենք այդ եկեղեցիին որմերուն վրայ : Բայց թէև ապահովաբար վաղուց գործածուած, կիրպտրանազգործ արուեստը Հայաստանի մէջ ճշմարտապէս ինքնատիպ զարգացում մը չէ ունեցած բնաւ : Այդ կալուածին մէջ չէ որ ցեղին արուեստագիտական հանճարը ամենայնով կերպով ի յայտ եկած է : Հայերը ամէն բանէ առաջ զարդանկարչի են. զարդն է որ իրենց նկարչութեան, ինչպէս եւ քանդակագործութեան, կուտայ մասնաւոր կնիք մը :

Նկարուած զարդին աչքառու յատկութիւններն են. ներդաշնակութիւնը և փայլը գունաւորման, զորս աւելի կնիչներն կը դարձնեն խորքին պսպղուն սովին ու պէտքիսուն և ճարտար բազկացութիւններ, որոնց մէջ ճոխ երեւակայութիւն մը կը լըծորդուի յստակ տրամաբանութեան մը և կատարեալ գործագրումի մը հետ : Ո՛րն ալ լինի, հատորին մէջ բաժանումներէն տուա՛յ գրուած ուղղանկյունները, Աւեստարաններու սկիզբը գրուած խորանները, կամ լուսանցքները զարդարող փոքրիկ յօրինանքները, ամէնքն ալ զծագրուած են միևնոյն խնամքով, ամէնքն ալ ակնապարար են իբրեւ պարզ : Կարելի չէ մոռնալ խողով հերթգործութիւնը այդ էջերուն, որոնց հարստութիւնը երբեմն երբեմն կը յիշեցնէ ոսկերչութեան առարկաները :

Ուսումնասիրելով այդ զարդարանքին բազկացուցիչ տարիքը, մենք ամէն անգամ երեւան հանեցինք հանգիստութիւնները մէկ կողմէ իրանական և մայրման արուեստին և միւս կողմէ հելլենական՝ եւրիզանդական արուեստին հետ : Այս ըսե՛լ է սակայն թէ հայ մանրանկարը զանազան տարբերու ներդաշնակ միացում մըն է լուի : Ձեռք ուզել անտիզիորէն չափազանցել իր ինքնատիպութիւնը, բայց պիտի մեղանչէինք հակառակ սխալի մէջ իննալով՝ եթէ մեր-

ժէնըք անոր որ եւ ինքնութիւն, Հայկական նկարչութիւնը տարակոյտ չկայ թէ մեզի կ'երևի իբրեւ ընտրողական արուեստ մը, և սակայն, այդպէս չէ՞ նաեւ բիւզանդական արուեստին եւս, եւ, ա՛յլ աւելի՛ մայրման արուեստին նկարագիրը :

Մենք հայկական արուեստին մէջ կը գտնենք յոյժ աչքառու երկուսութիւն մը, որ արդիւնքն է եկամուտ զանազան տարբերու, բայց որ միևնոյն ժամանակ ժողովուրդին ընդակից պարզապէս մըն է : Ձեռք ուզել բնաւ միջամուկ ըլլալ ազգայնական նկատողութեանց, որոնք միշտ ալ վտանգաւոր բաներ են. բայց Հայերը, Եւրոպայէն եկած Փոքր Ասիա, արեւմտեան երամ մըն են արեւելքի մէջ ապրող : Անոնք, իրենց ծագումին և իրենց զարգացումին պատմական և աշխարհագրական հանգամանքներուն հետեւանքով, իրենց վրայ կը կրեն երկու աշխարհներու յատուկ նկարագրի գիծեր : Ինչպէս լեզուն, որ կը պատկանի հնդեւրոպական լեզուներու արեւմտեան խումբին, առանց զժուարութեան մեր մէջ պիտի ընդգրկուի արեւելեան խումբին կամ յառաջագոյն Ասիոյ անբիշ ժողովուրդներու պատկանող ձեւեր եւ ձայներ, նոյնպէս եւ արուեստը պիտի կրէ կրկնակ դրոշմ մը : Աւելի արեւելեան՝ քան բուն բիւզանդական արուեստը, ան Իրանական կամ մայրման արուեստներէն աւելի մօտ է արեւմտեան մտայնութեան : Պարագայից կամ տեղւոյ համեմատ, երկու նկարագրներէն մին պիտի կրնայ աւելի շեշտուած ըլլալ : Ասիկա ճշմարիտ է որչափ նկարչութեան, նոյնքան և ճարտարագիտութեան համար, ուր զմեք թաւոր եկեղեցիին քով, որ տիրող ձեւն է, կը տեսնենք նաեւ կարեւոր պաղլիքներ, ասիկա ճշմարիտ է նաեւ քանդակագործութեան համար, ուր Գառնիի հելլենապաշտ գեղեցիկ զարդարուեստը հակապատկեր կը կազմէ Մրենի արեւելեան ոճով հարթ քանդակներուն հետ :

Բիւզանդական քաղաքակրթութեան, իր լայնագոյն առումով առնելով զայն, կը պարտի Հայաստան աստուածաշնչական տեսարաններ նկարելու իր եղանակը : Բիւզանդիկին և Սիւրիա եղած են իր զաստիարակները այդ կալուածին մէջ, ինչպէս եւ զածն են անոնք քրիստոնէան Արեւելքի նոյն իսկ Արեւմուտքի ուրիշ ժողովուրդնե-

բուհը: Բիւզանդիոնի ազդեցութեան ներքեւ է որ անոր կերպընկալ զգացողութիւնը կը վերանորոգուի և կը զարգանայ: Բիւզանդիոնի հետ յարաբերութիւններն են վերջապէս որ անվթար կը պահեն բնագոյտութեան զգացումը: Բայց հայկական գործերը կը զատորոշուին աւելի իրապաշտ շնչով մը, զոր արգէն մատնանշեցինք, աւելի մեծ ազատութեամբ մը և կեանքի աւելի աշխոյժ զգացողութեամբ մը: Կիլիկիոյ արուեստագէտները մանաւանդ, կ'եղաշրջեն սովորութիւնն նուիրագործուած տարազները, առողջ շարժում մը երբեմն երբեմն կ'ոգիտէին անոնց գծած կերպարանքները: Երեսնէ յոսնից ժամանակակիցները կը մտցնեն նուիրական պատկերացումներուն մէջ, և չեն վարանիր աւետարանիչներուն կամ աւետարաններուն մէջ յիշատակուած անձերուն տալ իրենց ժամանակի հայկական զգեստի տարազ կամ գունէ ինչ ինչ տարրեր այդ տարազէն:

Զարդարուեստի կալուածին մէջ, շատ աւելի քիչ բան կը պարտի Բիւզանդիոնի: Զարդարուն կամարներուն առաջին ձևը Սիւրիայէն եկած է Հայաստան ինչպէս և Բիւզանդիոն: Հայաստանի կարգ մը ըընտելութեան մարդերուն մէջ ներշնչուած են եղանակաւորութիւնէն յոյն արուեստագէտներուն որոնք աւելի հոգածու եղած են ճարտարապետական նկարագրի կամար, բայց յընգհնուրն հայկական զարդարանքը աւելի հարուստ է և մեղ այնպէս կը թուի թէ այս մասով Բիւզանդիոն աւելի առած է քան թէ տուած: Շատ հաւանականօրէն հայոց միջոցաւ է որ արեւելեան յորիշանութիւնը Բիւզանդիոն են մուծուած, և փոփոխութիւնները՝ որոնք կը տեսնուին պատկերաստեղծներու շրջանէն սկսեալ, այսինքն այն թուականին ուր հայերը բազմաթիւ էին մայրաքաղաքին մէջ, և ուր տնտեսութիւնէն հոսիս հայկական աւթուր գրաւեցին, մասամբ հետեւեանք են հայկական առերեսներուն (apport):

Արեւելքի հետ տեւական շփումը զարգացուցած է զարդական զգացողութիւնը զոր ունէին արգէն Հայերը: Իրանական խորքը ապահովաբար ամենակարեւորն է: Մոլիման արուեստի հետ յարաբերութիւնները աւելի բարդ են: Ինչ ինչ ձևերու կամ յորիշանութիւն, ինչպէս արաբիստքը և արմաւենին, անուրանալի է. ուրիշ հանգի-

տութիւններ արդիւնք են հասարակաց ծագումի մը, թերեւ նոյն իսկ փոխառութեան զորս Մոլիմաններն ըրած են Հայերէն: Եթէ արաբական արուեստը ունի թուրք մը զոր հայկականը չէ ճանչցած երբեք, եթէ հարուստ և հզոր կայսրութեան մը նպաստաւոր պայմաններուն մէջ ան գիտցաւ արագօրէն զարգանալ այս յոյժ օժտուած ժողովուրդին մէջ, պէտք է մոռնալ թէ Պարսկաստանը, Միջագետքը և Հայաստանը և միջերկրականեան աւազանի երկրները նուաճող թափառական ցեղերը իրենց հետ ոչ մէկ արուեստագիտական աւանդութիւն կը բերէին: Ամենուրեք ուր հաստատուեցան անոնք՝ պարստուած ժողովուրդներուն աշակերտեցան: Ումիման յիշատակարանները Սիւրիոյ և Պաղեստինի մէջ, Սամարյայիները, լայնօրէն կը հաստատեն այս բանը: Ինչպէս զարմանալի պիտի չլլար հետեւաբար որ Հայաստան հաստատուող Աւրաքները միևնոյն կերպով ազդուած ըլլան անոնցմէ: Հայաստան արուեստագիտական երկար աւանդութիւն մ'ունէր, և մասնաւորաբար փայլուն ժամանակաշրջան մը կանխած էր արաբական նուաճումը: Գիտենք բայց աստի թէ Սարաքկանք և անոնցմէ վերջ Սելճուքեանները իրենց շինութիւններուն համար հայ գործաւորներ և նոյն իսկ ճարտարապետներ գործածեցին, և հայկական ձևերը այսպէս մոլիման արուեստին մէջ մասնաւորաբար չկայ թէ երկուստեք փոխանակութիւններ ևս եղած են, որոնց տակաւին չենք կրնար ստուգել ճշգրիտ բնութիւնը և տարրութիւնը: Բայց այս երկու արուեստներուն միջև կայ նկարագրի և մանաւանդ ոգիի տարբերութիւն մը: Սյր տարբերութիւնը արդիւնքն է մանաւանդ հայ արուեստի արեւմտեան տարրերուն, ու կը խորհնք՝ աւելի՛ դժպիտ տեսանելի աւխարհը կեցուածքի մը, խորհուրդ եղանակի մը որ յատուկ է միջերկրականեան ժողովուրդներուն՝ որոնք հետ կապակցութիւն ունէին հայերը, աւելի քան այս կամ այն շարժառիթներկայութեան: Սիրիոյ հանգրձ վերացական զարգացումը, որոնք իր երազը բարեխառնել չափի ճաշակով մը: Կը վարձայն ծանրաբեռնեանք և շփութեանէն, ու զարգերը զիրար Երթունքները պարզ տարբերու կը վերածէ: Պարզապէս վերլուծական միտք մը չէ որ կը յայտ-

նուր այսպէս, ալ յստակ յօրինուածքի փափագ մը, մասնաւորաբար կիլիկիոյ մէջ յատկանշական՝ Մայիման արուեստագէտին ալ կը տարբերի ընապաշտութեան իր աւելի սրուած զգացողութեամբը։ Ըսուած է թէ Մայիմանները միշտ ալ մերժող չեն եղած գինդարի՝ Էակներու պատկերացումին, միայն թէ անոնց չեն տուած անոնք այնքան կարեւոր տեղ մը, որքան կուտան Հայերը։ Այս վերջինները ունին նաեւ իրականութեան զգացողութիւնը զոր բնաւ չունին թէ՛ Արաբները և թէ՛ Սելճուքիները։ Բնութեան ձև մը պարզապէս միկնակէտ մը չէ՛ դպիկ թովիլ քամիք մը. հայ արուեստագէտը զիտէ գնահատել իր տեսածը, առանց անպատճառ կերպափոխելու զայն։ Այսպէս է որ անկա հաճոյք կը զգայ դժգոհել՝ իրեն ընտանի թուականները, ծառերը, կամ կը ցուցնէ այգիին և անոր մէջ խաղացող կենդանիները։ Կեանքի այն զգացումովը զոր մասնանշած էինք արդէն, հայկական զարգարանքը կը տարբերի մայիմաններունէն և աւելի պէսպիսութիւն կը ստանայ։

Կիլիկիոյ Հայերը շարունակ յարաբերութեան մէջ էին խաչակրներուն և Արեւելք հաստատուած լատին թագաւորութեանց հետ. հայ արքունիքը ընդունած էր շատ մը արեւմտեան սովորութիւններ, ու խաչակիրներուն ազդեցութիւնը զգալի է թագաւորութեան կազմակերպումին և մասնաւորապէս օրէնսդրութեան մէջ, բայց արուեստագիտական կառուածին մէջ կարծես թէ կարեւոր ազդեցութիւն մը չէ եղած, և հազիւ քանի մը գործերու մէջ կը գտնենք ուսման նկարչութեան հեռաւոր մէկ արձագանգը. հազիւ, աւելի ուշ, կը գտնենք մէկ կամ երկու բնամոթիւթեր որոնք կը թուին Արեւմուտքէն եկած ըլլալ։

Հայկական նկարչութիւնը մեզի կ'երևի ուրեմն իւրեւ Արեւմուտքի և Արեւելքի ճամբուն միջակէտի արուեստ մը։ Իրենքը զօրս ի լոյս բերինք իր վրայ՝ թերեւ իր ցուցքնէն աւելի մասցի քան ստղագնացողութեան մը։ Արուեստագէտներուն ինքնատիպութիւնը կը մնայ ոչ այնքան նոր ձևերու հնարողութեան որքան այն կերպին մէջ որով անոնք կը եզանակաւորեն և կը մշտնադնեն իրենց կրկնական արեւելքի եւ իրանեան սարահարթի ժողովուրդներուն հասարակաց եղած զարգարուեստա-

կան ժողովածուն։ Օժտուած՝ մեծ երեսկայութեամբ մը և մշտաբովուն քաջամարտիկ, այս յատկութիւններուն միացուցած՝ ճարտարական յոյժ գնահատելի կարողութիւն մը, անոնք զիտցած են նկարել գործեր, որոնց մէջ ի յայտ կուգան շատ մեծ նրբութիւն մը և ճշգրտութիւն մը, շատ վստահ զարգական հասկացողութիւն մը և երանդներու ճոխութիւն մը, որ կը թովէ նայուածքները. ու այս յատկանշանքով իսկ այդ գործերը արժանի են գրաւելու պատուոյ տեղ մը Միջին Դարու երվնագարդութեան պատմութեան մէջ։

ԼՈՒՐԵՐ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐԷՆ

ԾԱՅՐԱԳՈՅՑ ԱՐԵՒԵԼՔ

Հովիտ Ս. Աստվիկ Վրդ. Մարտ 24ին Խարպին և վերադարձած երկամսեայ հոլաւանք եղան մը վերջ։ Այցելած է Թեմիցն, ուր պատարագած է. Փէթին, ուր այցելած է անկիման Եպիսկոպոսին, եւ շնորհակալութիւն յայնմ՝ որ արձան է իւր Եղեմակին մէջ եղած անգլիական եկեղեցիներուն մէջ պաշտամունք կատարել. Տայրէն, ուր Եաբաք մը հիւր եղած է Պ. Աստվեսանի, որ ազգօգոյն կնակ մը ունի, Շանկիայ, ուր Երիցս պատարագած է Ռուսաց եկեղեցիին մէջ, ու պսակ մը, մը կրեւորիւն մը և քաղաւ մը կատարած է Եկեղեցու շէնքի մը կազմում։ — Խարպին վերադարձին, Ապրիլ 14ին եւ. ին հոգեմանքեան պատարագ մատուցեւ Վասն հոգեւոր Ս. Հայրապետին և դամբանակոյն խոսեւ։ Ամբողջ ժողովուրդը լաց է եղեւ։ Ապրիլ 27ին կրեւորիւն եղեւ և հոլաւանքն պսոյսի ղեպի Մանգուրայ Հայրուր և Յիցին Բաղաւմբեր, ուր դեռ չէր այցելած, և ապա Ձանդուն և Տայրէն։

ՀԱՐԱՌԱՅԻՆ ՖՐԱՆՍԱ

Մարտիյի Առաքելոսական Փոխանորդ Ս. Զօօն Վրդ., Հայ եկեղեցւոյ Վարչութեան հրաւերով, Չափել անքիւ Ապրիլ 22ին այցելած է Միլան, եւ յաջորդ օրը պատարագած՝ անկիման եկեղեցւոյ մէջ. 25ին՝ դարձաւ, հոգեւոր Սրբազան Հայրապետին համար հոգեմանքեան պատարագներով. երկու անգամին ալ Բաղաւմբերէն Կատարած է երկու մկրտութիւն եւ պսակի օրհնութիւն մը։ Երկուսը եղած է Հ. Բ. Մ. Միութեան սեղանակ ընդհանուր ժողովի հիսթին և պատուոյ սեղանին. այցելած է անկիման Երեցին։ Տեղւոյն ազգայինք արձանագէտ պատուած են վարդապետ, եւ զոմ մնացած իւր ոգեւորիչ խոսեւէն։ Ու վերադարձին Միլանէ՝ երկու օր մնացած է Նիս, ի մէջ այլոց այցելած Ս. Արաղոյս Բարեաւորնի Տիկին Քեղեմանի, որ ջերմ ճանապարհուպիւն ցոյց տուած է Հայ Երուսաղէմի մասին։